

Lucian N. Leustean

Stadiul dialogului interreligios si perspectivele sale in ecumenismul european

LUCIAN N. LEUSTEAN

Lecturer, UNESCO
Chair for Inter-
religious Dialogue,
University of
Bucharest

The present ecumenical inter-religious dialogue is more centered on the relationship between politics and traditional forms of religiosity expressed at societal level. It is obvious that after the events of 11th September 2001 the next century will be more focused on cultural and religious dimensions than the last one. From this perspective I present in this paper the stage of inter-religious dialogue from major Christian churches' point of view and how churches understand their role within the broader European context and world affairs' challenges.

Introducere: Dialogul interreligios si constructia Comunitatilor europene

Inercarea de a defini stadiul dialogului interreligios in sistemul european actual ne duce mai intai la organizarea sociala si politica a Europei, stiut fiind faptul ca nu putem avea un dialog fara o identificare clara a actorilor care trebuie sa se afle fata in fata.

La nivel european este important de mentionat crearea, dupa anii celui de-al doilea razboi mondial, a Comunitatii Europene, transformata apoi in Uniunea Europeana, o realizare in primul rand politica si economica, care a avut in spatele ei dorinta de

unificare a intereselor pe termen mediu si lung, dar in acelasi timp si gasirea unei solutii comune pentru evitarea unui eventual razboi si implicit pentru asigurarea stabilitatii, pacii si bunastarii cetatenilor tarilor lor. Subliniez acest aspect deoarece el nu ar fi fost posibil fara un dialog nu de multe ori considerat ca imposibil (reconcilierea franco-germana), si nu fara putine obstacole caracterizate de personalitati marcante (De Gaulle) sau de tendinta de izolare fata de o Europa comuna a unor anumite tari (a se vedea in aceasta sens atitudinea guvernului britanic fata de orice initiativa comunitara).

Faptul ca pe langa dimensiunea politico-economica, se detaseaza in ultimii ani o dimensiune noua, cultural-spirituala a facut ca in decembrie 1997 Parlamentul European sa adopte un buget care includea explicit referinta la “Un Suflet al Europei”.¹ Este mai mult ca sigur ca intemeitorii Comunitatii Europene nu au avut in vedere crearea unei Europe unice din punct de vedere religios, sau mai mult, interesul lor primar nu a fost identificarea unei Europe unite religioase. Insa, in momentul in care unitatea europeana a devenit mai mult decat un deziderat, cat o solutie concreta, spatiul politic a inceput sa se deplaseze si spre fundamentul social, in care religia joaca un rol esential pentru stabilirea unei identitati comune europene. Din acest motiv, justificarea bugetara prezentata mai sus afirma: “creditul are ca intentie suportul activitatilor in cadrul larg al reflectiei la nivel european pe sursele etice si spirituale de constructie europeana (...); Programul “Un suflet

pentru Europa” are ca scop strangerea impreuna a umanistilor, crestinilor, evreilor, musulmanilor si a altor traditii pentru a reflecta despre implicatiile etice si spirituale ale integrarii europene; (...) ne aflam la o rascruce de drumuri a istoriei europene in care ... constructia Europei nu e doar un exercitiu politic si economic dar de asemenea o dimensiune spirituala si etica.”² Dialogul la nivelul interreligios a devenit astfel o necesitate in ultimii ani, si in cadrul larg al extinderii europene, tocmai pentru armonizarea punctelor de vedere si pentru incercarea de definire a unei viziuni comune a Europei intregi.

Dialogul nu a fost mereu un lucru usor de realizat. Diferitele traditii, istorii, forme de percepere a culturii, a relatiei om-societate-Dumnezeu, a actiunii umane pe acest pamant, sunt elemente care diferentiaza marile religii intre ele atunci cand vin in contact. Ca element pozitiv in aceasta directie la colocviul “Pluralismul cultural si religia in Europa” din 1997, reprezentantii musulmani au subliniat faptul ca religia islamica cunoaste o inflorire spirituala in Europa. In aceasta directie s-a pus accentul pe crearea unei identitati comune din care “sufletul” islamic in Europa trebuie sa faca parte, iar aceasta identitate ar fi viabila nu doar pentru comunicarea interetnica si interreligioasa, dar si pentru relatiile mai largi ale Europei cu statele arabe.

Programul “Un suflet pentru Europa”, chiar daca nu a avut rezultate foarte evidente in primii ani, poate fi un punct de plecare viabil in comunicarea cultural-religioasa. Faptul ca oficialii Uniunii Europene considera necesara promovarea acestor elemente,

pentru prima data de la inceperea constructiei europene, este o evidentiare a intoarcerii spre valorile interioare ale civilizatiei europene in ansamblu.

Pentru a-si afla identitatea in perspectiva largirii integrarii atat la nivel orizontal cat si pe verticala, Europa trebuie sa-si caute unitatea mai intai prin cultura³, inaintea problemelor economice, sociale si politice care divizeaza continentul. Aceasta unitate poate fi realizata la nivelul lumii vizibile prin convergentele dintre diferitele culturi, dar si prin unitatea deasupra lumii vizibile, facand apel la teologia crestina care priveste creatia unui Creator unic dar divers prin Persoanele Treimice.⁴ De altfel in mesajul adresat de Papa Ioan Paul al II-lea membrilor Comisiei Episcopilor din Comunitatea Europeana, se accentueaza acelasi aspect al unei Europe unite nu doar din punct de vedere religios, ci si cultural. Procesul de integrare europeana nu este doar unul economic si politic, ci si unul religios si cultural, prin prezenta multiplelor valori si a traditiilor semnificative a continentului.⁵

Dialogul interreligios in cadrul organizatiilor ecumenice

Dialogul interreligios isi are originea intr-o forma institutionalizata, inca de la sfarsitul secolului trecut, prin promovarea miscarii ecumenice in cadrul crestinismului. Evolutiile ultimilor ani arata o incercare de intensificare a legaturilor ecumenice, chiar daca ele au cunoscut o scadere imediat dupa anii 90. Pentru o

mai buna reflectie asupra stadiului interreligios in cadrul institutiilor ecumenice europene, voi incerca sa ma rezum la nivelul ultimilor ani si implicit a perspectivelor proiectelor in derulare. In cadrul realizarii unei viziuni cat mai ample a situatiei actuale a ecumenismului european ne izbir de problematica resurselor documentare care sunt insuficiente pentru a forma un sistem riguros si precis a pozitiiilor ecumenice, aceasta lipsa de material fiind simtita si in cadrul dialogului general, cand nu de putine ori deciziile importante la nivel inalt al liderilor religiosi nu sunt cunoscute si nici aplicate la nivel local.

Consiliul Ecumenic al Bisericii

Consiliul Ecumenic al Bisericii (CEB) (World Council of Churches) este, asa cum prevede si statutul, o adunare a Bisericii care marturisesc pe Iisus Hristos ca Dumnezeu si Mantuitor conform Scripturii si cauta astfel sa-si implineasca chemarea impreuna catre slava unui singur Dumnezeu, Tatal, Fiul si Sfantul Duh.⁶ Scopul principal al adunarii Bisericii este chemarea la unitatea vizibila intr-o credinta unica si o lucrare euharistica unica, exprimata in rugaciunea si viata comuna in Hristos, prin marturia si munca adusa lumii, progresand spre unitatea comuna a Bisericii si implicit a lumii.⁷ Membrii CEB sunt Biserici Crestine din peste 100 de tari, numarul lor fiind de 342 in prezent⁸, existand de asemenea o permanenta deschidere spre noi membri⁹.

Actiunea ecumenica a CEB se exprima prin intelegerea termenului “ecumenic” in forma sa greceasca, si anume tot ceea ce are legatura cu sarcina Bisericii de a propovadui Evanghelia la intreaga lume. In ultima perioada insa, un numar crescut de voci din interiorul CEB, in special din Asia si America Latina vorbesc de un “ecumenism mai larg” sau “macro-ecumenism”, intelegand prin aceasta o deschidere a ecumenismului de pana acum si la alte religii si traditii culturale din cadrul comunitatilor crestine.¹⁰ Aceste ambiguitati in intelegerea sensului de ecumenic pot crea mari dificultati, ducand pana la diviziunea in cadrul miscarii ecumenice.

A VIII-a Adunare Generala a CEB de la Harrare, Zimbabwe

Ultima adunare generala tinuta la Harrare (Zimbabwe), din 3-14 decembrie 1998, a avut ca tema centrala “Sa ne intoarcem catre Dumnezeu intru bucuria sperantei; accent deosebit asupra pacii si dreptatii in Africa” sarbatorindu-se in acelasi timp 50 de ani de la infiintarea oficiala a CEB. “Bucuria sperantei” evocata in tema centrala este de fapt raspandirea in lume a Evangheliei, Vestea cea Buna prin excelenta – ca Hristos a inviat.

“Problema Ortodoxa”

In ciuda participarii prealabile, motivate si constructive a Bisericilor membre si a partenerilor

ecumenici in procesul ce a durat aproape noua ani, in legatura cu “o viziune si o intelegere comuna asupra Consiliului Mondial al Bisericilor”, inainte de aceasta adunare au fost exprimate o serie de temeri, in special din partea Bisericilor Ortodoxe, care si-au manifestat ingrijorarea fata de dificultatea tot mai evidenta de a-si sustine punctele de vedere. Este vorba in primul rand de problema unei restructurari a CEB, apoi despre natura notiunii de “Biserica membra”, ca si de natura notiunii de “comunitate de Biserici”. In fond, aceste probleme au aparut odata cu evenimentele ce au condus la caderea comunismului, si s-au soldat cu documentul “Catre o conceptie si o viziune comuna” a CEB adoptat de Comitetul Central in septembrie 1997, pe care Bisericile membre l-au primit cu rezerve si comentarii.

Biserica Ortodoxa a Georgiei, sub presiunea mediilor sale conservatoare, a renunat la calitatea sa de membru al CEB. Chiar in timpul Adunarii, Secretarul General, pastorul Konrad Raiser a primit o nota oficiala privind iesirea din Consiliu a Bisericii Ortodoxe a Bulgariei. In ciuda tuturor problemelor, aceste doua Biserici au fost totusi reprezentate la Adunarea Generala, prin invitati oficiali (un preot georgian si un grup de bulgari).

A devenit tot mai evident faptul ca Bisericile Ortodoxe si Bisericile de traditie protestanta se dezvoltă in directii opuse, tendinta Bisericilor protestante de a adopta anumite caracteristici liberale occidentale reflectandu-se in Ordinea de zi a CEB, dominata de un etos protestant occidental marcat de

limbajul inclusiv aplicat lui Dumnezeu, hirotonia femeilor, casatoria homosexualilor etc. *Declaratia de la Tesalonic*, elaborata in aprilie-mai 1998 de catre reprezentantii Bisericilor Ortodoxe Calcedoniene, in care se afirma ca “CEB trebuie structurat radical pentru a permite o participare ortodoxa mai adecavta”, a fost un alt avertisment adresat Adunarii privind pozitia ortodoxa. Atmosfera generala a fost de colaborare, semnalele primite de la intrunirile interortodoxe de la Tesalonic si Damasc fiind luate in serios. In final s-a hotarat alcatuirea unei Comisii speciale, formata din reprezentanti ai Consiliului si respectiv ai Bisericilor Ortodoxe, pe o perioada de trei ani, care sa faca propuneri de restructurare a CEB, in acest sens SS Bartolomeu I rugand pe Intaistatatorii Bisericilor Ortodoxe sa delege 1-2 persoane care sa le reprezinte.¹¹

In mai multe ocazii, Bisericile Ortodoxe au propus ca CEB sa se transforme intr-un forum crestin, fara un numar fix de membri si sa fie organizat dupa principiul “familiilor”. Aceasta ar avea ca rezultat o paritate a participarii tuturor traditiilor de baza din crestinism in cadrul unui dialog interconfesional. Astazi, desi nu a fost adoptata o pozitie oficiala in urma acestei propuneri, ar putea lua fiinta trei astfel de familii: ortodoxa, protestanta si asa numitele “biserici libere”, pe viitor putand fi inclusi chiar si romano-catolicii.¹²

Intrunirea Comitetului Central al CEB, Postdam, Germania

In perioada 29 ianuarie - 6 februarie 2001 s-a tinut la Postdam, Germania, intrunirea Comitetului Central al CEB, care e responsabil cu adoptarea politicilor aprobate de adunarea de la Harrare, a programelor CEB si adoptarea bugetului. Cateva din punctele din agenda acestei intruniri a celor 158 membri ilustreaza pe deplin problematica larga in care CEB isi face simtita prezenta la nivel mondial: a fost lansat programul “Un deceniu pentru a invinge violenta”, terminat cu prefigurarea redactarii unui raport asupra problematii folosirii violentei in scopuri umanitare; dorinta implicarii mai active a CEB, conform dreptului international, pentru gasirea unei solutii pasnice in conflictul din Orientul Mijlociu; cererea adresata Sudanului pentru a nu mai bombarda populatia civila; un apel la reunificarea Ciprului; o cerere adresata Indoneziei pentru a gasi solutii pasnice de terminare a conflictului de aici; prezentarea faptului ca dintre cei 82 de milioane de germani, o treime nu se afla intr-o biserica ca membra a CEB. A noua adunare generala se va tine in 2006, fara a se preciza inca locul oficial. Presedintele Republicii Federale Germania, Dr. Johannes Rau, a aratat ca ultima intrunire a Comitetului Central al CEB pe teritoriul Germaniei s-a realizat in urma cu 13 ani, cand aceasta era inca divizata, si si-a exprimat convingerea ca actiunea CEB trebuie sa fie in directia “utilizarii justitiei, pacii si a invingerii violentei”.¹³

Se observa si din agenda prezentata mai sus ca rolul CEB este mai mult decat promovarea discutiilor religioase la diferite niveluri si directii (*Unitate si reinnoire; Bisericile in misiune; Dreptate, pace si creatie; Intrajutorare si slujire*¹⁴), ci si o accentuare a misiunii Bisericii in societate, si inclusiv in lume, prin luarea de pozitie asupra fenomenelor majore actuale, cu impact direct asupra oamenilor si asupra viitorului umanitatii intregi. Aceasta forma de exprimare a viziunii comune a tuturor bisericilor in fata problemelor social-politice majore nu este impartasita de majoritatea bisericilor, mergandu-se de la pozitii deschise pentru o reformare a intregii structuri a CEB, pana la negarea completa a rolului in CEB pe arena mondiala.

In zilele de 9-15 mai 2001 s-a desfasurat la Bucuresti cea de a IV-a intalnire a responsabililor ecumenici din cadrul unor Biserici membre ale CEB (celelalte trei avand loc in mai 1996, februarie 1998 si noiembrie 2000 in Elvetia). Cei 35 de participanti pe langa prezentarea proiectelor si programelor in care CEB este implicata in acest moment au discutat activitatea Comisiei speciale privind participarea ortodocsilor in CEB, instituita la Harrare, rezultatele dialogurilor teologice, actiunea diferitelor documente teologice comune care s-au semnat la nivelul unor Biserici si felul in care este inteles rolul responsabililor ecumenici in cadrul Bisericilor lor in crearea unei retele de comunicare mai eficienta intre acestea.¹⁵

Pozitii si realitati impotriva miscarii ecumenice

Problema ortodoxa in CEB a devenit acuta in ultimii ani deoarece, desi numarul credinciosilor crestini ortodocsi numara aproape o treime din numarul total al crestinilor reprezentati in CEB, Bisericile Ortodoxe s-au vazut in fata unor probleme noi, straine chiar de traditia lor, si inclusiv de invatatura lor; de asemenea, reprezentativitatea in organele de conducere a acestora e redusa. Iata motive de ingrijorare si de reflectie asupra viitorului CEB si a fiabilitatii lui in conditiile unui sustinut manifest impotriva ecumenismului de catre unele voci ale Ortodoxiei. Merita de mentionat in acest context faptul ca Biserica Ierusalimului, Biserica veche greaca, Biserica de rit vechi romana si Biserica Ortodoxa a rusilor de peste hotare nu fac parte din CEB, avand dimpotriva o atitudine refractara fata de orice actiune ecumenica a acestuia.¹⁶

Principalele acuze aduse de ortodocsii care resping ecumenismul sub forma instutionalizata a CEB sunt in legatura cu canonul 45 apostolic si al 23-lea al sinodului de la Laodiceea, care interzic orice contact si rugaciune impreuna cu ereticii de orice forma si indiferent de intentia lor. De asemenea, conform acestei viziuni CEB n-ar promova unitatea bisericilor, deoarece ar intra in contact cu alte religii, pierzandu-si astfel unitatea primara. Prin faptul ca Biserica Romano-Catolica nu este membru deplin in CEB, avand doar calitatea de observator, a dat nastere in

cadrul miscarii ecumenice la unele pozitii intransigente fata de orice contact cu alte persoane apartinand altor religii.¹⁷

Semnele cele mai vizibile in alterarea ecumenismului au aparut la inceputul anilor 70, cand in cadrul CEB au inceput contactele cu conducatorii spirituali ai celorlalte religii ale lumii, iar aceste contacte s-au bazat pe o formula initiala care contravine spiritului primar al ecumenismului, si mai mult, cu traditia Bisericii Ortodoxe. Astfel, la intalnirea Comitetului Central al CEB de la Addis Ababa din ianuarie 1979, Mitropolitul Georges Khodre al Beirutului (Biserica Ortodoxa a Antiohiei) i-a revoltat pana si pe delegatii protestanti, cand nu numai ca a lansat apelul la “dialog” cu aceste religii, dar i-a si indemnat pe credinciosii crestini sa “investigheze viata de autentica spiritualitate a celor nebotezati” si sa-si imbogateasca experienta cu “comorile care se afla la sanul comunitatii religioase universale”, deoarece atunci cand “brahmanul, budistul sau musulmanul isi citeste scriptura sa, el primeste in lumina pe Insusi Hristos”.¹⁸ In spatele tuturor conferintelor la nivel inalt a reprezentantilor religiosi exista acuza permanenta de tendinta de asimilare religioasa a tuturor oamenilor intr-o “comunitate mondiala a religiilor” potrivit filosofilor intemeiate de Vivekananda, Ramakrishna, Gandhi, Schweitzer prin participarea la rugaciuni supraconfesionale, in care “fiecare se roaga potrivit propriei sale religii”.¹⁹ Aceste neintelegeri al spiritului ecumenic au produs dezaprobarea contactelor pe care crestinii trebuie sa le realizeze la nivelul CEB si in

acelasi timp au intarit pozitia celor care se declara impotriva organizatiilor ecumenice si a spiritului promovat de acestea. Nu trebuie uitat ca in SUA in anii 90 s-a realizat chiar si un Parlament al Religiilor la Chicago lipsit insa de o reprezentativitate prea mare si de putere la nivel global a actiunii sale.²⁰

In afara problemei contactului cu celelalte religii, o acuza importanta este legata si de actiunea ambigua pe care CEB o are in legatura cu scena politica a lumii. CEB nu se poate erija in aparator sau organismul suprem religios in care deciziile politice ale marilor puteri sunt justificate, insa nu putine au fost situatiile in care hotararile sau absenta unor hotarari in cadrul intrunirilor au favorizat anumite interese politice evidente pe arena internationala, si acest lucru a creat o noua dezaprobare a rolului pe care CEB trebuie sa-l aiba in viata crestina.²¹

Nu putem nega anumite evenimente in care CEB a fost implicat, dar nu trebuie uitat ca, in perioada razboiului rece, orice actiune la nivel major cu implicatii pe care le presupuneau deciziile CEB, erau fara indoiala trecute prin prisma autoritatii politice a celor aflati in spatele reprezentantilor religiosi. Caderea comunismului ar trebui sa duca la reformarea institutiei in ansamblu, deoarece, chiar daca nu mai exista presiuni externe, totusi putem afirma ca se manifesta unele tendinte de creare de blocuri culturale, bazate pe traditia istorica si religioasa, in genul “teoriei confruntarii civilizatiilor” (tendinta majora de impunere a unor practici straine Ortodoxiei cum ar fi acceptarea homosexualitatii sau a hirotoniei femeii, ce

este promovata de traditia democratica in majoritatea tarilor protestante).

Conferinta Bisericilor Europene

Dupa infiintarea sa in 1959 Conferinta Bisericilor Europene, (CBE) a devenit unul din forumurile crestine cele mai importante din Europa fata de problemele majore ale Europei de astazi. Bisericile au devenit din ce in ce mai constiente de rolul pe care trebuie sa il aiba in cadrul procesului continuu de schimbare ce se petrece in Europa, atat in cazul fenomenelor positive cat si al celor negative. Libertatile promovate odata cu caderea comunismului au adus atat noi sanse de valorificare viabila pe calea dialogului cat si aparitia nationalismului exacerbat si a intolerantei religioase. Pe de alta parte, problemele ridicate de integrarea economica si politica, de emigratie (fortata sau benevola) au adus vecini de credinta si culturi diferite, cu care infruntam impreuna problemele individualismului si secularizarii.

Bisericile din cadrul Conferintei Bisericilor Europene sunt solidare in fata acestor probleme si au realizat de asemenea o platforma program cu urmatoarele recomandari:

1. Este nevoie de o vindecare a memoriei (*healing of memories*) in Bisericile din Europa. Pentru a indrepta unele judecati de valoare bazate pe ignoranta si confuzie la adresa altor Biserici, este nevoie de o abordare comuna in cadrul unui dialog cu partenerii

ecumenici. Responsabilitatea revine in acest caz atat istoricilor Bisericilor cat si liderilor religiosi.

2. Se afirma Traditia comuna a Bisericii nedivizate, luand ca model pe Sfintii care ar putea sa inspire Biserica la o marturie autentica.

3. Ecumenismul trebuie predat ca disciplina de studiu in cat mai multe facultati de teologie din Europa, tocmai pentru o cat mai buna cunoastere reciproca.

4. In contextul afirmarii pluralismului in tarile europene, se adreseaza un apel de a se lua in serios experienta altor Biserici din propriul spatiu cultural, in special Bisericile minoritare, si sa se abordeze impreuna cu acestea, ca parteneri egali, chestiuni referitoare la educatie, politica si drepturile omului.

5. Impacarea este o sarcina a fiecarui crestin si nu doar a Bisericilor²²

A doua Adunare Ecumenica Europeana de la Graz

In zilele de 23-29 iunie 1997 s-au desfasurat in localitatea Graz, Austria, lucrarile celei de-a doua Adunari Ecumenice Europene care a avut ca tema: “Reconcilierea – dar al lui Dumnezeu si izvor de viata noua”.

CBE si-a afirmat pozitia oficiala in fata schimbarilor produse de la prima Adunare Ecumenica Europeana care s-a tinut la Basel, in 1989 si a documentului elaborat atunci “Pacea si dreptatea pentru intreaga creatie”, in urma schimbarilor

intervenite la nivelul politicii continentului european prin incheierea razboiului rece. Se recunoaste in “Mesajul Final” al Adunarii de la Graz ca toti participantii, desi fac parte uneori din Biserici dezbinat, au totusi aceleasi temeri, tensiuni si probleme comune ca toti crestinii, indiferent de zona continentului careia apartin.

Ceea ce motiveaza Bisericile in dialogul lor este viziunea comuna crestina asupra reconcilierii si in aceasta privinta, participantii s-au angajat:

- sa vesteasca popoarele din Europa ca “Dumnezeu era in Hristos, impacand lumea cu Sine Insusi” (2 Cor. 5, 19);
- sa caute unitatea vazuta;
- sa demareze procesul de vindecare a memoriei, in respectul istoriei;
- sa favorizeze colaborarea in toate domeniile, cum ar fi misiunea, dialogul si respectarea constiintei fiecarei persoane;
- sa se afirme egalitatea statului, a drepturilor Bisericilor si popoarelor minoritare;
- sa se incurajeze asociatiile locale, institutiile publice si organisme europene in munca lor de reconciliere;
- sa se continue dialogurile interreligioase;
- sa se organizeze intruniri ecumenice la nivel local si regional pentru a continua experienta de la Graz.²³

La ultima mare intalnire a Comitetului Central la Nyborg in Danemarca, intre 21 si 26 septembrie 1999, s-a adoptat o “Declaratie privind depasirea diviziunilor existente in Europa”. S-a exprimat atunci dorinta de

realizare a unei Europe in care sa domneasca pacea si justitia, o Europa in care se intalnesc bogatia diverselor culturi, traditii si confesiuni in cautarea unei unitati si intelegeri mai mari. In particular s-a cerut noii conduceri a institutiilor si organizatiilor europene sa promoveze depasirea diviziunilor din cadrul Europei. Unul din exemplele de diviziune politica din Europa este linia ce desparte Nicosia si intreg Ciprul. Folosirea violentei a crescut in intreaga lume, iar evenimentele din Kosovo nu sunt decat o alta fateta a problemelor ce cer o urgentare a actiunii autoritatilor politice. In acest sens membrii Conferintei au fost indemnati sa participe mai activ in domeniile intr-ajutorarii umanitare, a reconstructiei, a reconcilierii si a contruirii unei societati civile bazata pe valorile democratice si totodata sa participe la respectarea drepturilor omului in toate comunitatile etnice si religioase.

In Declaratie se mai face referire si la Raportul ONU privind nivelul de dezvoltare a tarilor din Estul Europei si din CSI, iar statisticile prezinta in ansamblu lucruri ingrijoratoare pentru intreaga Europa: a scazut media de viata in mare parte a acestor tari; a crescut gradul de saracie; exista un declin in securitatea economica si al rolului politic al femeii; s-a deteriorat educatia; au crescut de asemenea somajul, munca la negru si nesiguranta sociala. Bisericile sunt de cele mai multe ori primele care se confrunta cu problemele credinciosilor lor, inaintea organelor politice institutionale si din aceasta cauza e imperativ ca sa existe un front comun in abordarea acestor probleme,

prin unitate, si reconciliere si cautarea implementarii efective a drepturilor omului.²⁴

Charta Oecumenica

Conferinta Bisericilor Europene reprezinta majoritatea Bisericilor Ortodoxe, Protestante, Anglicane, a Vechilor Catolici si a Bisericilor independente din Europa. Biserica Romano-Catolica este reprezentata in Consiliul Conferintelor Episcopilor din Europa.²⁵ Aceste doua organisme au realizat recent, la Strasbourg, in 22 aprilie 2001, o *Charta Oecumenica* privind angajarea comuna pentru dialog si reconciliere. Ea descrie responsabilitatile ecumenice fundamentale din care rezulta o serie de angajamente si linii directoare. De asemenea, scopul elaborarii ei este de a promova o cultura a dialogului ecumenic si a cooperarii la toate nivelurile vietii bisericesti. Desi nu are un caracter dogmatic si nici nu este legata sub imperativul legislatiei canonice a Bisericilor, autoritatea sa deriva din angajamentul voluntar al Bisericilor din Europa si al organizatiilor ecumenice, prin construirea pe baza acestei Charte a unor agende locale, desemnata sa indeplineasca problemele specifice la fiecare nivel in parte.²⁶

Prin acest document Bisericile sunt astfel indrumate sa realizeze urmatoarele:

- sa depaseasca sentimentul auto-suficientei din cadrul fiecarei Biserici si sa elimine prejudecatile;

- sa promoveze deschiderea ecumenica si cooperarea in educatia crestina si invatamantul teologic;

- sa actioneze impreuna la toate nivelurile vietii bisericesti, acolo unde conditiile permit;

- apararea minoritatilor si reducerea neintelegerilor dintre bisericile minoritare si cele majoritare;

- sa se roage impreuna pentru unitatea in Hristos;

- sa invete si sa cunoasca traditia si alte forme spirituale de imbogatire reciproca intre Biserici;

- sa se continue dialogul constient si intensiv la toate nivelurile dintre Biserici, si sa se examineze cum pot Bisericile sa implementeze rezultatele acestui dialog;

- in cadrul controverselor, si in special al celor referitoare la credinta si morala, sa se caute dialogul in lumina Evangheliei;

Se mai recunoaste totodata responsabilitatea comuna a tuturor Bisericilor in cladirea unei Europe unite, considerandu-se ca valorile comune care unesc aceste Biserici pot constitui un punct viabil de plecare in constructia europeana. Se incearca astfel:

- cautarea unei responsabilitati sociale si reprezentarea in comun in fata institutiilor laice europene;

- apararea valorilor fundamentale impotriva oricarei denaturari;

- rezistenta impotriva oricarei forme de folosire a religiei in scopul cresterii nationalismului extremist, sau folosirea religiei in razboaie;

- intarirea pozitiei femeii si promovarea drepturilor egale dintre barbati si femei in societate;
- opunerea fata de orice forma de anti-semitism in Biserica si societate si intensificarea dialogului cu evreii;
- realizarea unui dialog constructiv cu musulmanii din Europa si actiunea comuna in rezolvarea problemelor specifice.

Dialogul interreligios din perspectiva Bisericii Romano-Catolice

La nivelul dialogului interreligios, Biserica Romano-Catolica are de infruntat doua probleme: incercarea unei constructii durabile a unui dialog cu Bisericile Ortodoxe si cele Protestante pentru aplanarea unor disensiuni si a promovarii valorilor comune, dar si a unui dialog cu celelalte religii, avandu-se in vedere dimensiunea spatiala majora pe care Biserica Catolica o are in intreaga lume. Misiunea dialogului nu a fost punctul forte al Romano-Catholicismului pentru o buna perioada de timp, divergentele doctrinare imprimandu-se uneori chiar in structura etnica a populatiei catolice si eferescenta unor miscari nationaliste gasind in credinta catolica justificarea actiunilor xenofobe si chiar ultranationaliste (ca de exemplu atacul terorist si confruntarile protestante-catolice din Belfast, Irlanda de Nord).

Prin Conciliul Vatican II insa, prin Directiva "Despre ecumenism" (14 mai 1967) se merge foarte departe fata de atitudinea manifestata pana atunci, accentuandu-se chiar comuniunea in taine intre

catolici si ortodocsi, ca un prelude al deplinei comuniuni care se urmareste in viitorul apropiat.²⁷ Se admit astfel rugaciunile in comun intre cele doua confesiuni pentru anumite ocazii, catolicii putand fi nasi si nuni pentru crestinii ortodocsi si ortodocsii pentru crestinii catolici, se admite de asemenea catolicilor sa se spovedeasca, sa se impartaseasca si sa primesca Maslul de la preotii ortodocsi, credinciosii catolici care participa din anumite motive la Liturgia ortodoxa se socotesc ca si cand ar participa la Missa catolica etc.²⁸

Dintre numeroasele documente adoptate in/si dupa Conciliul Vatican II (1962-1965) cateva au o referire directa asupra teologiei si misiunii Bisericii Romano-Catolice, in relatie cu modul in care se intelege dialogul interreligios :

1. Decretul Conciliar *Ad Gentes*, se refera la misiunea Bisericii, deschizand orizonturi noi pentru misiologie, propunand in acelasi timp "o viziune teologica, spirituala si practica despre ceea ce este misiunea Bisericii".²⁹ Conform acestui decret, "Biserica, fiind trimisa de Dumnezeu la popoare pentru a fi sacrament universal de mantuire, in virtutea exigentelor profunde ale propriei catolicitati, ascultand de porunca Intemeietorului ei, se straduieste sa vesteasca tuturor oamenilor Evanghelia".³⁰

2. *Evangelii Nuntiandi*, (8 decembrie 1975) publicata la 10 ani dupa promulgarea decretului *Ad Gentes*, enunta linia hristologica si ecclesiologica a misiunii crestine, evidentiindu-se centralitatea Imparatiei lui Dumnezeu si definindu-se natura relatiilor privind misiunea.

3. *Redemptoris Missio*, (7 decembrie 1990) odata cu comemorarea a 25 de ani de la primul decret, reia tezele misiologice consacrate si distinge intre activitatea misionara si cea pastorală. Totodata ea dezvolta un concept nou: “re-evangelizarea”, prin care se desemneaza lucrarea specifica a Bisericii, in spatiile crestine secularizate, la nivelul tuturor popoarelor.³¹

Dialogul Bisericii Ortodoxe cu Biserica Romano-Catolica

In cadrul relatiilor cu Bisericile Ortodoxe, doua elemente majore trebuie mentionate ca reprezentative pentru atitudinea ultimilor ani: pe 7 decembrie 1965, in cadrul a doua ceremonii concomitente la Vatican si la Constantinopol, au fost ridicate anatemele dintre cele doua Biserici datand din 1054; si intre 7-9 mai 1999 Papa (Ioan Paul al II-lea) viziteaza pentru prima data in istorie o tara majoritar ortodoxa³². La 30 noiembrie 1979, sub semnul primului eveniment, Patriarhul Dimitrios I anunta la Constantinopol ca o Comisie Ortodoxa-Romano-Catolica a fost infiintata pentru dialogul dintre Biserici.³³

Comisia mixta internationala de dialog teologic era alcatuita din 28 de ortodocsi (cate doi din fiecare Biserica) si tot atatia catolici. Pana la a 6-a sesiune a Dialogului (iunie 1990, Freising, Germania) lucrarile Comisiei au mers destul de bine. Schimbarile politice din Europa răsăriteana din 1989 au repus in drepturi fosta Biserica Greco-Catolica, numita acum in

documentele Vaticanului, Biserica Catolica Orientală. Reinviind aceasta Biserica si recapatandu-si dreptul la existenta, Bisericile Ortodoxe au constatat ca aceasta reintegrare se face in multe locuri abuziv, netinandu-se seama de normele dialogului dintre cele doua Biserici stabilite pana atunci.

Comisia s-a intrunit astfel cu greutate in a 7-a sesiune in 1993 la manastirea Balamad in Liban, elaborand un document de mare importanta privind problema uniata, denumit “Documentul de la Balamad”. Prin acesta s-a prevazut clar ca unitii nu sunt o a treia Biserica, ci sunt integrati in Biserica Romano-Catolica (art. 3 si 16), iar concluzia intrunirii a fost declararea faptului ca uniaticismul nu poate constitui un model si o metoda de unire intre aceste Biserici (art. 2, 4 si 12), ci este necesara gasirea altor metode pentru infaptuirea unitatii.³⁴

Unul din documentele de prima marime in cadrul dialogului cu Bisericile Ortodoxe il reprezinta Scrisoarea Pastorală a papei, *Orientalis Lumen* din 1995, prin faptul ca pune in lumina chipul lui Hristos asa cum a fost inteles si trait de Biserica Răsăriteana de la inceput pana astazi, in virtutea mostenirii apostolice: “Traditia crestina răsăriteana implica un mod de a primi, de a intelege si de a trai credinta in Domnul Iisus. Ea este foarte aproape de traditia crestina occidentala, care se naste si se hraneste din aceeasi credinta. Si cu toate acestea, ea se distinge, in chip legitim si minunat in masura in care crestinele răsăriteane are un mod propriu de a simti, de a intelege si de a trai, intr-un fel original, raportul sau cu Domnul. As

dori sa fim aproape, cu respect si emotie, de actul de adorare pe care il exprima aceste Biserici, mai curand decat tendinta de a izola, unul de altul, punctele specifice ale teologiei, aparute polemic in decursul secolelor, in dezbaterile dintre apuseni si rasariteni”.³⁵

O problema prezenta in afara divergentelor care mai raman in privinta uniatismului este cea exprimata de posibila reorientare a pozitiei Bisericii Romano-Catolice in a considera Biserica Ortodoxa ca Biserica sora. Astfel, la doua zile dupa beatificarea papei Pius IX, pe 5 septembrie 2000, a fost prezentata oficial la Vatican, Declaratia Sfintei Congregatii despre Doctrina credintei cu titlul *Dominus Iesus. Despre unitatea si universalitatea mantuitoare a lui Iisus Hristos si a Bisericii*. Scopul ei explicit e acela de a raspunde pericolului la adresa misiunii Bisericii, reprezentat de teoriile teologice de tip relativist care incearca sa justifice pluralismul religios, prin negarea caracterului revelational definitiv si complet a Revelatiei adusa prin Mantuitorul Iisus Hristos. Cu privire la “Unitatea si unitatea Bisericii” (art. 16) se arata: “Credinciosii sunt tinuti sa marturiseasca ca exista o continuitate istorica, inradacinata in succesiunea apostolica. (...) Aceasta este unica Biserica a lui Hristos pe care dupa Inviere Mantuitorul nostru a dat-o spre pastorire lui Petru (...) Aceasta Biserica constituita si organizata ca societate *subzista* in Biserica catolica, guvernata de succesorul lui Petru si in episcopii in comuniune cu el”. Interpretarea celor care din formula *subsistit in* (subzista), deduc teza potrivit careia unica Biserica a lui Hristos ar putea subzista si in Biserici si comunitati ecleziale necatolice,

e contrara sensului autentic al textului conciliar. Conciliul a ales cuvantul *subsistit* tocmai pentru a clarifica ca exista o unica “subzistenta” a adevaratei Biserici, in timp ce in afara hotarelor ei vizibile exista numai *elementa Ecclesiae* care – fiind elemente ale aceleiasi Biserici – conduc si tind spre Biserica Catolica.

Aplicarea practica a acestei teorii – reprezentand probabil adevaratul obiectiv al ecumenismului catolic pentru perioada urmatoare – o reprezinta un alt document intern, denumit “Nota asupra expresiei Biserici surori” adresata de cardinalul Ratzinger inaintea Sesiunii a 8-a a dialogului teologic catolico-ortodox de la Baltimore din 9-19 iulie 2000³⁶ si trimisa tuturor presedintilor Conferintelor episcopale romano-catolice din lume. Aici se incearca explicarea “ambiguitatii” folosirii in ultimii 40 de ani a expresiei “Biserici surori” de catre ecumenistii catolici, privind Bisericile Ortodoxe, Anglicane, Reformate si Luterane, considerandu-le devieri de la doctrina oficiala potrivit careia Biserica Catolica poate fi numai o “Biserica mama” si nu o “Biserica sora” propriu-zisa. Ramane ca Bisericile Ortodoxe sa ia act de aceste documente in evolutiile contactelor viitoare si sa actioneze conform invataturii Sfintilor Parinti si a Sinoadelor Ecumenice.³⁷

Dialogul Bisericii Romano-Catolice cu Bisericile Protestante

Biserica Romano-Catolica nu este membru deplin al Consiliului Ecumenic al Bisericilor, ci are doar statut de observator și face parte din Comisia “Credința și Constituție” (“Faith and Order”). În spiritul Conciliului Vatican II este evidentă deschiderea spre celelalte confesiuni creștine, afirmându-se de altfel că promovarea unității în Hristos este unul din dezideratele extrem de dificil de îndeplinit între oameni.

În cadrul relațiilor de dialog cu protestanții, cele mai vizibile progrese au fost realizate cu Bisericile Luterane din Europa. Dialogul luterano-catolic a investigat semnificația Botezului și a Euharistiei, iar în cele din urmă chiar infailibilitatea și primatul papal și doctrina justificării, realizându-se unele convergențe între părți. Fără îndoială că multe din rezultatele dialogului au fost respinse sau aprobate la nivel local între credincioși, dar ele rămân semnificative atât prin faptul că există percepția apropierii Bisericilor, cât și în forma cunoașterii reciproce.

Dialogul Bisericii Anglicane cu Biserica Romano-Catolică, ce s-a desfășurat între anii 1967-1981, a promovat acorduri semnificative în privința Euharistiei, a oficiului pastoral și a autorității Bisericii. Raportul final al Comisiei Internaționale Anglicano-Romano-Catolică își exprimă convingerea că acordul realizat nu reprezintă o convergență deplină ci o piatră de temelie spre unitatea organică. Totuși, au fost destule voci care au negat rolul și eficacitatea acestor dialoguri, din această cauză progresele rămânând la nivelul acelor ani.³⁸

Dialogul interreligios cu celelalte religii

În Duminică Rusaliilor din anul 1964, Papa Paul al VI-lea a instituit un departament special al Curiei Romano-Catolice pentru relațiile Bisericii cu cei de altă credință, cunoscut sub denumirea de Secretariatul pentru Ne-Creștini, fiind redenumit în 1988 sub denumirea de Conciliul Pontifical pentru Dialogul Interreligios (CPDI-Pontifical Council for Inter-religious Dialogue). În 1984, Secretariatul a elaborat un document intitulat “Atitudinea Bisericii față de credincioșii altor religii: Reflecții și orientări în dialog și misiune” care exprimă poziția oficială. În acest mod, dialogului cu necreștinii trebuie să li se acorde o atenție deosebită, deoarece religiile diferă una față de alta, încurajându-se orice formă constructivă de dialog. Se recunoaște faptul că dialogul este o sarcină dificilă de realizat și, din această perspectivă, se propun soluții concrete: trebuie realizate studii specifice de dialog luându-se în calcul zona geografică și contextul socio-cultural, sub atenta supraveghere a Conferințelor Episcopale Catolice, care pot solicita astfel de studii unor comisii speciale sau institutelor pastorale și teologice. În lumina rezultatelor, aceste institute pot chiar organiza cursuri speciale pentru inițierea și învățarea modalităților de dialog, atenție deosebită acordându-se tinerilor care trăiesc în medii multireligioase, și care în activitatea cotidiană se întâlnesc cu credincioșii ai altor religii. În activitatea de zi cu zi, toți credincioșii trebuie să implore ajutorul Sfântului Duh, pentru că Acesta să le acorde

“inspiratia planurilor, initiativelor si activitatii evanghelizatoare”.³⁹

Daca in urma dialogului credinciosii “religiilor traditionale” nu doresc sa devina crestini, dialogul trebuie sa ia “forma intalnirilor, intelegerii reciproce, respectului, descoperirea semintelor Cuvantului in acea religie si cautarea comuna a indeplinirii voii lui Dumnezeu”.⁴⁰ Totodata, Biserica Romano-Catolica, prin intermediul acestui Conciliu pentru Dialog Interreligios, trimite anual diferite mesaje de promovare a dialogului si a colaborarii interreligioase cu marile religii ale lumii.⁴¹

Ca perspectiva a dialogului interreligios cu celelalte religii atat in Europa cat si in restul lumii, Biserica Romano-Catolica doreste elaborarea unui document intitulat “Spiritualitatea Dialogului” in lumina documentelor de pana acum (*Declaratia Nostra Aetate* a Conciliului Vatican II, *Atitudinea Bisericii fata de credinciosii altor religii* – 1984 si *Dialogue and Proclamation* – 1991). In acest mod, episcopii trebuie sa raspunda la mai multe intrebari, care sa ilustreze stadiul actual: care e experienta dialogului interreligios din dioceza fiecaruia, care sunt dificultatile intampinate, care este rezultatul de pana acum, care este impactul contactelor cu necrestinii pentru spiritualitatea diocezei, care puncte trebuie promovate din acest document?⁴²

O alta dimensiune a dialogului promovat de Biserica Catolica este incurajarea organizatiilor crestine pentru implicarea mai activa a laicului in special, in rezolvarea unor conflicte locale, Comunitatea San'Egidio fiind un exemplu elecvent in acest sens⁴³.

Intalnirea de la Bucuresti din 30 august - 1 septembrie 1998 intre 193 de personalitati religioase din 40 de tari sub tema “Pacea este numele lui Dumnezeu. Dumnezeu, omul, popoarele” a ilustrat ca dialogul ecumenic este mai necesar ca oricand. In acest sens I.P.S. Serafim, Mitropolitul Germaniei, Europei Centrale si de Nord a BOR, in cadrul mesei rotunde cu tema “Ecumenismul” arata: “Oare, noi crestinii, trebuie sa invatam de la cei din afara Bisericii ca dialogul este singura cale de rezolvare a diferendelor si ca numai impreuna putem infrunta marile ispite care ataca temeliile insasi ale credintei? Nimeni nu se poate inchide in autosuficienta sa, fiecare crestin, fiecare confesiune are nevoie de toti ceilalti crestini si de toti oamenii, chiar daca in Biserica sa marturiseste plenitudinea adevarului. Sau, mai degraba, tocmai pentru ca traieste in Adevar, se simte responsabil fata de toti semenii sai, in umanitate. Daca un membru sufera, sufera toate celelalte madulare. Nimeni nu se mantuieste singur, ci numai in comuniunea semenilor sai, pentru care este dator sa-si puna viata ca si Hristos.”⁴⁴

Dialogul interreligios din perspectiva Bisericii protestante

Bisericele protestante considera ca sarcina principala a ecumenismului, lupta si rugaciunea pentru “unitatea duhului cu ajutorul pacii” si pentru a cauta comuniunea diversilor membri ai corpului comun al lui Hristos indeplinind intarirea in adevar si in dragoste

(Efes. 4, 15) Toata expresia Bisericii este partiala si toata cunostinta adevarului este incompleta (I Cor. 13, 9-12), si din aceasta perspectiva toata confesiunea credintei este determinata si limitata de epoca respectiva, de context si de experientele care au precedat - si mai ales de limitele umane.

Bisericile protestante din Elvetia au adoptat recent un document privind *Liniile directoare privind o actiune ecumenica viabila*. Sub acest aspect, angajamentul ecumenic naste o privire autocritica care trebuie sa ne faca constienti de relativitatea noastra, putand afirma ca avem nevoie de ceilalti membri ai trupului lui Hristos, doar si pentru diferenta lor. Nici o Biserica nu posedea pe deplin cunostinta Adevarului, nici plenitudinea Duhului si nici cea a ministerului.

Angajamentul ecumenic trebuiesc fie un fundament dinamic a tuturor crestinilor si a tuturor Bisericilor.⁴⁵

Necesitatea cooperarii ecumenice in viziunea protestanta nu depinde doar de ratiuni teologice sau istorice, ci si de factori sociologici, deoarece traim intr-o societate care este din ce in ce mai secularizata si mai multireligioasa. Pentru multi oameni credinta crestina nu are o semnificatie semnificativa in viata lor, chiar daca isi mentin apartenenta nominala in cadrul unei Biserici. Vocea Bisericii a ajuns o simpla optiune intre multe alte opinii religioase sau ideologice concurente, si sub acest aspect diferentele religioase isi pierd importanta. Astfel, in cadrul cercetarilor recente de sociologie a religiilor se observa un proces acut de "deconfesionalizare", manifestat si in numarul mare de casatorii mixte ducand la permeabilitatea

frontierelor confesionale. Bisericile sunt confruntate de asemenea cu mari deficite sociale si etice ale lumii in care traim. Li se cere astazi o contributie la gasirea solutiilor problemelor actuale cum sunt justitia, pacea, somajul, rasismul, dezvoltarea, migratia etc.

Complexitatea si anvergura acestor probleme impune unirea eforturilor in gasirea solutiilor eficace.⁴⁶

Majoritatea Bisericilor protestante activeaza in cadrul miscarii ecumenice in cadrul institutionalizat a CEB si CBE, in ultima perioada vorbindu-se de doua dimensiuni a ecumenismului: unul *intraconfesional* si altul *interconfesional*. Visser't Hooft, un cunosctor direct al dialogului interreligios afirma: "Martin Buber, cel care ne-a dat ceea ce este probabil cea mai profunda analiza a dialogului, a spus de la bun inceput ca premisa unui dialog genuin nu este ca partenerii sa cada de acord asupra unei relativizari a propriilor lor convingeri, ci sa se accepte ca persoane. Pentru a intra intr-o relatie profunda cu o alta persoana, nu se cere ca aceasta sa fie de acord cu mine, sau ca eu sa fiu de acord cu ea, sau ca impreuna sa negociem un compromis, ci sa ma intorc spre ea in vointa de a o asculta, de a o intelege si a cauta o imbogatire reciproca. Este posibil pentru crestinii convinsi sa intre in dialog cu hindusii, musulmanii sau evreii, ba chiar cu sincretistii, fara a ceda din convingerile lor fundamentale. Aceia dintre noi care am avut prilejul de a participa la astfel de discutii ne-am gasit adesea umiliti si stimulati de marturia unei adevarate devotiuni de credinta nestramutata fata de adevar asa cum acesta este inteles de adeptii altor religii".⁴⁷

Dialogul interreligios din perspectiva Bisericii Ortodoxe

Din punct de vedere ortodox, prima coordonata a ecumenismului este unirea tuturor Bisericilor crestine in integritatea invataturii apostolice marturisita de Biserica nedivizata de la inceput. Natura institutionala a Bisericii nu consta decat prea putin in jurisdictie, cancelarii, ordine si referate, ci in mod predominant in comunicarea harului si in intretinerea vietii de comuniune prin aceleasi Taine, si in ministeriul special, recunoscut de toti cei care le administreaza. Ecumenismul inteles din imbratisarea tuturor valorilor divine sau umane, sau din actualizarea tuturor valorilor umane in lumina lui Hristos de catre fiecare crestin, intr-o unitate in diversitate, trebuie sa fie deschis omenirii intregi. Aceasta necesitate sta in special in acord cu doua imprejurari: Dumnezeu este activ si dincolo de frontierele crestinismului vazut, iar invatand din lucrarea lui Dumnezeu, intr-o lume care devine tot mai unificata in varietatea ei, Bisericile se pot apropia si ele de unitatea lor in varietate.

Refacerea unitatii vizibile a Bisericii crestine a constituit mereu o preocupare activa a Ortodoxiei, Enciclica Patriarhului Ecumenic Ioachim III din 30 mai 1902 fiind un exemplu in acest sens pentru modul in care este perceput dialogul cu eterodocsii: conditia *sine qua non* este ca “sfanta doctrina pe care Hristos ne-a dat-o sa se pastreze neschimbata, neamestecata, neimpartita si nedespartita, asa cum sfintii si de Dumnezeu purtatorii Parinti au hotarat-o in sinoadele

ecumenice”.⁴⁸ Parintele Dumitru Staniloae spunea ca ecumenismul este o stare, o realitate in care Duhul Sfânt indeamna Bisericile sa se iubeasca intre ele pentru ca dezbinarea lor nu a fost numai un conflict deschis ci si o lipsa de iubire, iar Patriarhul Antiohiei, Ignatie al IV-lea arata ca la originea fiecarei dezbinari exista si o lipsa de iubire.

Biserica Ortodoxa intelege ca principalele obstacole in realizarea unui ecumenism viabil sunt astazi urmatoare probleme: *secularizarea*, care se manifesta ca relativism cu privire la doctrina si morala crestina, cu privire la intrebarile ultime ale existentei, intr-un context al pluralismului religios, cultural si etnic; *confesionalismul radical si fundamentalismul religios* ce provin din teama ca prin dialog si cooperare cu altii se pierde propria identitate si integritate; *prozelitismul agresiv al sectelor*, care folosesc criza economica ca pe o ocazie de a converti oameni. Asa cum afirma si IPS Daniel, Mitropolitul Moldovei si Bucovinei, “de fapt nu exista astazi o criza a ecumenismului adevarat (duhovnicesc), ci exista o criza a ecumenismului superficial si secularizat. Ecumenismul nu poate fi inlocuit azi prin ura confesionala sau razboaie religioase, prin izolare sau aroganta, deoarece Evanghelia Domnului nostru Iisus Hristos ne cheama la unitate si iubire fata de frati si surori. Ecumenismul de astazi trebuie reinnoit printr-o profunda si existentiala convertire la Hristos si printr-o spiritualitate mai puternica, spiritualitate prin care vin apoi speranta si puterea in eforturile noastre pentru comuniune si cooperare in lumea noastra dezbinata”.⁴⁹

In ceea ce priveste pozitia ortodoxa, mesajul patriarhului ecumenic Bartolomeu I cu ocazia vizitei sale in Romania in 1999 dovedeste perspectiva răsăriteana a dialogului: dimensiunea dragostei și a sacrificiului, și nu a dominației și puterii. Principiul care trebuie să domnească este acela al egalității și respectului popoarelor și a tradiției culturale. “Dacă Europa occidentală dorește să iasă din impasul spiritual în care se găsește astăzi, ea trebuie să se întoarcă la sursă și să reîntărească legăturile ei cu Dumnezeu și creația acestuia, în loc să cadă în orgoliu și într-o atitudine de superioritate... Noi, episcopii ortodocși, îi asigurăm pe frații catolici și protestanți că Biserica noastră nu are nici o intenție de a rupe relațiile fraterne cu ele.”⁵⁰

Dialogul Bisericii Ortodoxe cu Bisericele protestante

Cel mai reprezentativ aspect al dialogului dintre Biserica Ortodoxă și Bisericele protestante este exemplul oferit de dialogul dintre Biserica Ortodoxă Română și Biserica Evanghelică din Germania. Astfel, între 3 și 8 octombrie 1998 s-a desfășurat la București a 8-a întâlnire de dialog între cele două Biserici, aceasta întâlnire având o importanță aparte prin faptul că participanții au rememorat progresele realizate în cei aproape 20 de ani de la începerea dialogului.

S-a alcătuit un raport comun, adresat conducătorilor celor două Biserici, cu privire la stadiul de dialog existent, iar raportul intitulat “Dialogul

apropierii în credință” accentuează unele particularități: faptul că acest dialog se realizează între “Biserici”, amintindu-se contactele de secole dintre protestanții și ortodocșii din România; Sfânta scriptură și Sfânta Tradiție au fost tratate în legătură cu Marturisirile de credință ale Bisericii; Taina Marturisirii a fost tratată în contextul importanței ei pentru reînnoirea și mântuirea credincioșilor, iar “Mântuirea în Hristos” în contextul restaurării lumii. Datorită acestui dialog, s-a putut constata că, în Biserica Evanghelică, alături de Sfânta Scriptură, care joacă un rol important, există și o pregnanță și viață tradiție bisericească.

Participanții la acest dialog au subliniat încă o dată în comunicatul final atitudinea pozitivă a BOR și EKD vizavi de integrarea europeană: “Ele sunt gata să intervină pentru o Europă unită și să constientizeze din nou importanța spiritualității creștine pentru noua structură a Europei. Bisericele și popoarele noastre aparțin Europei și pot să-și aducă contribuția lor specifică la noua structurare a continentului nostru”.⁵¹

În cadrul dialogului cu Biserica Anglicană, este demn de menționat vizita în România a Gratiei Sale Dr. George Leonard Carey, Arhiepiscop de Canterbury, Primat al întregii Anglii și al Comuniunii Anglicane din întreaga lume, între 6-10 septembrie 1993. Relațiile de dialog dintre cele două Biserici datează din secolul XVIII, iar în perioada interbelică au existat numeroase contacte în căutarea unei linii comune spre unitatea credinței. Ultima întrunire de dialog teologic a avut loc la Toronto, Canada între 10-17 septembrie 1990, însă pentru moment s-a intrat

intr-un impas semnificativ, din pricina hotararii Sinodului General al Bisericii Angliei, din 11 noiembrie 1992 de a permite hirotonia femeilor.⁵²

In dialogul Bisericilor Ortodoxe cu Alianta Mondiala a Bisericilor Reformate, ultima intrunire (a 4-a) s-a realizat la Limassol, Cipru, intre 8-13 ianuarie 1994. Cele trei sesiuni precedente s-au concentrat asupra invataturii despre Sfanta Treime asa cum este exprimata in Crezul Niceo-Constantinopolitan. In intalnirea de la Limassol s-au prezentat urmatoarele prelegeri: “Sfanta Treime in Creatie si in Intruparea Domnului”, “Comunicarea Insusirilor si Indumnezeirea firii umane” si “Hristos al Revelatiei” si “Hristos al Istoriei”.⁵³

Dialogul interreligios promovat de UNESCO

Sub egida UNESCO exista mai multe catedre ce promoveaza dialogul interreligios, atat in cadrul credintei crestine, cat si intre religii. Catedrele UNESCO in acest domeniu sunt: in Franta – Catedra UNESCO pentru relatia cunoasterii reciproce a religiilor, a traditiilor spirituale si culturilor specifice, - Catedra UNESCO pentru drumuri culturale si religioase, in Israel – Catedra UNESCO pentru studii interreligioase, in Kyrgyzstan – Catedra UNESCO pentru studiul culturilor si religiilor, in Uzbekistan – Catedra UNESCO in studiul comparativ al religiilor lumii, in Romania – Catedra UNESCO pentru schimburi culturale si interreligioase, in Marea Britanie – Catedra UNESCO pentru studii interreligioase si in

Tunisia – Catedra UNESCO pentru studiul comparativ al religiilor.

Ultima conferinta internationala privind dialogul interreligios sub egida UNESCO a avut loc in Tashkent, Uzbekistan intre 14-16 septembrie 2000 si a abordat 4 probleme specifice ale dialogului interreligios: 1. cunoasterea reciproca si interactiunea dintre religii si traditiile spirituale; 2. educatia interreligioasa si dialogul interreligios; 3. dialogul interreligios si intercultural in Asia; 4. actiunea comuna pentru pace si prevenirea conflictelor⁵⁴. In conceptia promovata de UNESCO, dialogul interreligios este necesar, deoarece exista o lipsa de cunoastere reciproca si de intelegere intre religii. In ultimii ani, in numele religiei s-au desfa^ourat conflicte in Balcani si in Asia de Sud-Est iar declaratiile Natiunilor Unite de libertate religioasa au fost incalcate. Este astfel de o importanta majora ca prin educatie sa se realizeze o constientizare a valorilor fundamentale a tuturor religiilor, iar liderii religiosi sa poata in acest mod sa se apropie mai mult si sa depaseasca divergentele care pot degenera in timp in conflicte sangeroase.

Concluzii

Miscarea ecumenica si institutionalizarea acesteia pentru o parte a lumii crestine are la baza ideea si dorinta unei misiuni si a unei marturii crestine unitare. Din acest motiv, scopul ecumenismului este realizarea unitatii vizibile a tuturor crestinilor, a Trupului unic al lui Hristos. Pentru aceasta, comisiile ecumenice de

studiu, pe baza experienței spirituale, liturgice și sacramentale creștine, inspirate și de tradițiile diverselor Biserici membre ale CEB și CBE, în încercarea de a găsi formulele cele mai viabile pentru unitate, elaborează concepte de unitate care, deși nu întrunesc întotdeauna consensul teologic, reprezintă totuși factori de convergență teologică, în speranța unui progres spre unitatea creștină.

Problema stadiului actual de dialog în cadrul ecumenismului european continuă să rămână nu atât la nivelul deschiderii ierarhilor față de dialog cât la nivelul implementării deciziilor și acordurilor obținute, și aceasta în mod special pe plan local, regional. Lipsa de informații și chiar de deschidere spre dialog în concordanță cu întrunirile internaționale sunt elemente care împiedică pentru moment o mai mare culturalizare a procesului de dialog ecumenic în rândul popoarelor din Europa. Dacă s-ar realiza o deschidere în acest sens, și mă refer nu la simpla acceptare și cunoaștere a minorităților prezente în regiune, ci și a tradițiilor și spiritualității religioase și culturale a țărilor europene, atunci unitatea Europei ar fi mai aproape ca oricând. Unitatea prin cultură ca prim pas pentru înfaptuirea unei Europe unite, după cum arată și Denis de Rougemont, este astfel nu doar o deschizătoare de dialog ci și promovarea unei culturi a înțelegerii și a unității vizibile. În plus, în afara dialogului realizat prin organizațiile ecumenice și prin contactele diferitelor biserici la nivel național sau internațional, apare din ce în ce mai evidentă necesitatea pregătirii unor persoane special formate în problemele

ecumenismului tocmai pentru a înțelege mai bine și a căuta modalități concrete de aplicare a rezultatelor în sânul fiecărei Biserici în parte⁵⁵.

În acest moment, când Europa este încă în căutarea unui viitor politic, în Balcani se mai simt încă urmarile războiului din fosta Iugoslavie și din Kosovo. Ecumenismul mai are de realizat astfel nu doar acțiuni concrete de reconciliere între părțile implicate în conflict, dar trebuie să producă, suplimentar o constientizare majoră la nivelul factorilor de decizie și a populației Europei, pentru împiedicarea prin orice mijloace a folosirii forței în vederea rezolvării disputelor teritoriale. Acțiunea trebuie realizată atât în cadrul dialogului interconfesional creștin cât și cu celelalte religii, cunoscut fiind faptul că Balcanii sunt prin excelență o regiune multietnică și multireligioasă.

Vorbind despre viitorul Europei unite prin intermediul dialogului, Václav Havel arată în mesajul său din februarie 1999, necesitatea unei inspirații venite de sus pentru construirea ei: “Europa trebuie să aibă o reflecție hotărâtă privind ambiguitatea contribuției ei la dezvoltarea omenirii (...) Europa trebuie să înceapă cu ea însăși (...) să respecte ordinea superioară cosmică ca pe ceva ce ne depășește și, de asemenea, ordinea morală ca consecință. Umilința, amabilitatea, respectul a ceea ce nu înțelegem, sentimentul profund de solidaritate cu ceilalți, voința de a face sacrificii sau fapte bune pe care numai vesnicia le va răsplăti, acestea sunt tot atâtea valori care ar putea fi programul construcției europene.”⁵⁶

Iar din aceasta perspectiva, dupa cum se arata si in Mesajul Bisericii Ortodoxe la 2000 de ani de la Nasterea Mantuitorului: “Unitatea – element constitutiv al existentei si marturiei Bisericii in lume”, in cadrul intalnirii Intaistatatorilor Ortodoxiei la Constantinopol si Niceea intre 23-27 septembrie 2000, unitatea Bisericii nu priveste numai Biserica in sine insasi, ci unitatea intregii umanitati. “Unitatea Bisericii se ofera ca exemplu viabil pentru unitatea oamenilor, pentru acea unitate care sa respecte specificul fiecarei persoane si a fiecarui popor intr-o perioada de evolutii si dezvoltari impetuoase ale diferitelor tendinte si forme de globalizare”.⁵⁷

Note:

¹ Alastair Hulbert, *A Soul for Europe: Ethics and Spirituality*, Careffours Newsletter, Forward Studies Unit – European Commission, November 1998, no. 8, p. 12

² *Ibidem*, p. 13

³ Francois Saint-Ouen, *L’idée de culture européenne chez Denis de Rougemont*, in *Denis de Rougemont. De Neuchatel a l’Europe*, *Nouvelle Revue Neuchateloise*, automne 1995, no. 47, p. 75

⁴ Prof. Dr. Martin Hauser, *Quelques obstacles a franchir sur le chemin d’une interculturelle heureuse pour l’Europe*, lucrare prezentata la Conferinta Internationala *Intercultures’ 97*, Brasov, 1997.

⁵ Mesajul Papei Ioan Paul al II-lea membrilor Comisiei Episcopatelor Comunitatii Europene, *L’Eglise contribue au processus d’integration européenne dans un esprit de cooperation*, in *L’Osservatore Romano*, 10 aprilie 2001, n. 15 (2669), p. 2

⁶ World Council of Churches, *Constitution, Chapter I: Basis*.

⁷ World Council of Churches, *Constitution, Chapter III: Purposes and Functions*.

⁸ www.wcc-coe.org

⁹ In anul 2001 au fost acceptati ca membri: Biserica Africana din Sudan, Asociatia Bisericilor Baptiste din Rwanda, Biserica Luterna Evanghelică din Ghana, Biserica Luterna Evanghelică din Namibia, Biserica Presbiteriana Unita din Africa de Sud, Conventia Bisericilor Baptiste din Filipine, Biserica Evanghelică Mara, Myanmar, Ekalesia Niue-Pacific, Biserica Unita Reformata din Scotia.

¹⁰ *Towards a Common Understanding and Vision of the World Council of Churches. A Policy Statement*, September 1997, p. 11

¹¹ Pr. Mihail-Daniel Lungu, *Cea de-a 8-a Adunare Generala a Consiliului Mondial al Bisericilor (Harrare, Zimbabwe, 3-14 decembrie 1998). Reportaj*, in BOR, anul CXVI, nr. 7-12, 1998, p. 210-218

¹² Serghei Ciapnin, *In CEB ne simtim tot mai putin acasa*, traducere din *Nazavisimaia Gazeta*, (Rusia), in *Vestitorul Ortodoxiei*, anul XI, nr. 218-219, 31 ianuarie 1999, p. 7

¹³ World Council of Churches, Central Committee 2001, www.wcc-coe.org

¹⁴ Prof. Univ. Dr. Petru I. David, *Ecumenismul. Factor de stabilitate in lumea de astazi*, ed. Gnosis, Bucuresti, 1998, p. 99

¹⁵ Pr. Michael Tita, *Intrunirea responsabililor ecumenici din cadrul Bisericilor membre ale Consiliului Mondial al Bisericilor*, in *Vestitorul Ortodoxiei*, anul XII, nr. 270, 1 iunie 2001, p. 6

¹⁶ *Why Orthodox Do Not Accept Ecumenism*, The Russian Orthodox Cathedral of Saint John the Baptist, Washington, 2000 www.stjohndc.org

¹⁷ *Ibidem*

¹⁸ Ieromonah Serafim Rose, *Ortodoxia si religia viitorului*, FEP-Tipografia Centrala, Cartea Moldovei, Chisinau, 1995, p. 27

¹⁹ *Ibidem*, p. 26

²⁰ Mihai Urzica, *Ecumenismul si devierile lui*, in *Ortodoxia si internationalismul religios*, ed. Scara, 1999, p. 30-31 si *Biserica si viermii cei neadormiti sau cum lucreaza in lume taina faradelegii*, ed. Anastasia, 1998, p. 238

²¹ Astfel, desi in 1965 Consiliul CEB a publicat cele sapte conditii pentru asigurarea liberatatii religioase, totusi nu a facut nici o aluzie la nerespectarea acestor conditii in tarile de dincolo de cortina de fier, in plus in 1968 conducerea CEB a refuzat chiar in fata a 750 de delegati din peste 80 de tari sa poarte discutii in legatura cu persecutiile credintei crestine din estul Europei. Infiltrarea comunismului si in cadrul CEB a fost vizibila si in condamnarea din 1962 a actiunii unilaterale a SUA in Cuba, fara sa pomeneasca nimic despre construirea de catre sovietici pe acel teritoriu a bazelor de lansare a rachetelor. Totodata, reprezentantii Bisericii din Est si-au aratat simpatia fata de acea "teorie a revolutiei" privind lupta dusa de insurgentii din America Latina si din Asia impotriva guvernelor lor, iar in alta situatie Consiliul CEB a sustinut impreuna cu 209 de delegati americani o petitie in favoarea reverendului Sloan Coffin, inculpat in SUA pentru amestec in reseaua de propaganda si incurajare a dezertarii militarilor americani din Vietnam. Un exemplu elocvent este si urmare conferintelor de la Geneva (1966) si de la Uppsala (1968) cand cei 27 de membri ai Comitetului Executiv al Consiliului – reprezentand 293 de Biserici protestante, anglicane, ortodoxe si ai vechilor catolici au votat in unanimitate subventionarea cu 200.000 dolari a celor 19 miscari de eliberare din Africa, dintre care 11 erau notorii comuniste, fara sa se prevada nici un mijloc asupra utilizarii acestor fonduri.

²² Prof. Vorel Ionita, *Conferinta Bisericilor Europene si opera diaconica a Bisericii Evanghelice din Germania, Seminar despre educatia si formarea ecumenica, Durau, 16-23 august 1999*, in *Teologie si Viata*, anul IX, nr. 7-12, 1999, p. 158

²³ *Mesajul Final adoptat la a doua Adunare Ecumenica Europeana, Graz, Austria, 23-29 iunie 1997*, in BOR, anul CXV, nr. 1-6, 1997, p. 47

²⁴ *Statement: Overcoming Divisions in Europe*, Meeting of the Central Committee, CEC, Nyborg, Denmark, 21-26 September 1999.

²⁵ <http://www.cec-kek.org/>

²⁶ *Charta Oecumenica: Guidelines for the Growing Cooperation among the Churches in Europe*, Metropolitan Jeremie, President of Conference of European Churches and Cardinal Vlk, President of Council of European Bishops' Conference, Strasbourg, 22 April 2001.

²⁷ Prof. Univ. Dr. Petru I. David, *op. cit.*, p. 318

²⁸ Ibidem, p. 319

²⁹ Mgr. H. Teisser, *La mission de l'Eglise*, Desclee, Paris, 1985, p. 36 apud Pr. Gheorghe Petraru, *Ortodoxie si Prozelitism*, ed. Trinitas, 2000, p. 96

³⁰ Ibidem, p. 97

³¹ Ibidem, p. 106

³² PF Parinte Patriarh Teoctist afirma cu acest prilej ca "Acesta intalnire nu este altceva decat vrerea Tatalui si lucrarea Duhului Sfânt", cosemnat in *O intalnire sub semnul harului*, Vestitorul Ortodoxiei, anul XI, nr. 226-227, 1 iunie 1999, p. 1

³³ Hans Schwartz, *One Lord and One Church. Wishful Thinking and Hard Realities*, Myriobiblos, The Etext Virtual Library of the Church of Greece, 1992, p. 2 <http://www.myriobiblos.gr/index.htm>

³⁴ IPS Antonie, Mitropolitul Ardealului, *Participari ale delegatilor Bisericii Ortodoxe Romane la reuniuni ecumenice: Dialogul dintre Biserica Ortodoxa si Biserica Romano-Catolica cu privire la uniatisim*, in BOR, anul CXI, nr. 3-4, 1993, p.43

³⁵ *Oriente Lumen*, Il regna, 9/1995, p. 266 apud Pr. Prof. Dr. Dumitru Popescu, *Ortodoxie si Catholicism. Dialog si Reconciliere*, ed. Romania crestina, 1999, p. 125

³⁶ Pr. Prof. Dumitru Abrudan, *Dialogul teologic ortodox-catolic*, in *Telegraful Roman*, anul 148, nr. 29-32, 1 si 15 august 2000, p. 1-2

³⁷ Arhid. Conf. Ioan I. Ica Jr., *Dialogul Ortodoxo-Catolic*, in *Renasterea*, anul XI, nr. 10 (130), octombrie 2000, p. 8-9

³⁸ De exemplu, Cardinalul Ratzinger a Congregatiei Sacre despre Doctrina Credintei si Episcopul Alan D. Clark din aceeasi Comisie internationala de dialog au semnat o declaratie

a doua zi dupa incheierea Raportului Final sub egida Declaratiei Comune a Papei Ioan Paul al II-lea si Arhiepiscopul de Canterbury (29 mai 1992) in care isi expimau convingerea ca “raportul nu reprezinta un acord substantial.” in Johannes Lütticken, *Anatomie eines oekumenischen Dialogs. Zum Abschlußbericht der anglikanisch- katholischen Kommission*, Herder Korrespondenz 36 (June 1982):297-301 apud Hans Schwartz, *op. cit.*, p. 2

³⁹ *The Attitude of the Church Towards the Followers of Other Religions: Reflections and Orientations on Dialogue and Mission*, 1984, p. 816-828 pe http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/interelg/documents/

⁴⁰ *Pastoral Attention to Traditional Religions. Letter of the Pontifical Council for Interreligious Dialogue to the Presidents of Episcopal Conferences in Asia, the Americas and Oceania*, 21 noiembrie 1993;

⁴¹ Ca de exemplu: *Education for Dialogue: A Duty for Christians and Muslims. Message for the end of Ramadan 'Id al-Fitr 142 A.H./2000 A.D.; Message to Buddhists for the feast of Vesakh 2001. Buddhists and Christians: Together Promoting a Culture of Dialogue; Message of the Potifical Council for Inter-religious Dialogue to the Hindus on the Feast of Diwali, 27 octombrie 2000.*

⁴² *Letter to Presidents of Bishops' Conferences on the Spirituality of Dialogue*, Vatican, 3 martie 1999;

⁴³ Etape importante sunt Intalnirile Interanationale pentru Pace pe care Asociatia le organizeaza in fiecare an, incepand din 1987 in diverse orase europene: Roma – 1987: Rugaciunea ca izvor al pacii; Roma – 1988: Oameni ai rugaciunii in cautarea pacii; Varsovia 1989: Niciodata un nou razboi; Bari – 1990: O mare de pace intre Occident si Orient; Malta – 1991: Religiile pentru o mare a pacii; Bruxelles – 1992: Europa, religiile, pacea; Milano – 1993: Pamantul oamenilor, invocatii catre Dumnezeu; Assisi – 1994: Pritenii lui Dumnezeu, marturisitorii pacii; Firenze – 1995: Pamanturi si ceruri de pace; Roma si Assisi – 1996: Pacea este numele lui Dumnezeu;

Padova si Venetia – 1997: Conflict sau intalnire? Religii si Culturi la rascuce.

⁴⁴ I.P.S. Serafim, Mitropolitul Germaniei, Europei Centrale si de Nord citat in Diac. Dr. Mircea Alexa Uta, *Oameni si religii. Ultima mare intalnire religioasa a acestui secol*, Almanah Bisericesc, Arhiepiscopia Bucurestilor, 1999, p. 30-40

⁴⁵ *Lignes Directrices de l'Action Oecumenique de la Federation des Eglises protestantes de la Suisse*, Federation des Eglises Protestantes de la Suisse, 1994, p. 3-4

⁴⁶ *Ibidem*, p. 6-7

⁴⁷ *Ibidem*, p. 436-437

⁴⁸ *Ibidem*, p. 324

⁴⁹ IPS Daniel, Mitropolitul Moldovei si Bucovinei, *Ideal si criza in Miscarea ecumenica. Ecumenism spiritual si ecumenism secularizat*, in Vestitorul Ortodoxiei, anul XI, nr. 218-219, 31 ianuarie 1999, p. 1-2

⁵⁰ Patriarhul ecumenic Bartolomeu I, *Biserica ortodoxa si Europa contemporana*, Cuvantare la deschiderea anului universitar, Bucuresti, Vestitorul Ortodoxiei, anul X, nr. 236, 15 noiembrie 1999, p. 2

⁵¹ Pr. Lect. Constantin Patuleanu, *Dialogul teologic bilateral dintre EKD si BOR – Glosar VIII – Bucuresti, 3-8 iulie 1998*, in BOR, anul CXVI, nr. 7-12, 1998, p. 145

⁵² Prof. Liviu Stoina, *Vizita in Romania a Gratiei Sale, dr. George Leonard Carey, Arhiepiscop de Canterbury, Primatul intregii Anglii si al Comunitatii anglicane din intreaga lume*, in BOR, anul CXI, nr. 7-9, 1993, p. 124

⁵³ *** *A IV-a Intrunire a Comisie Mixte pentru dialogul teologic dintre Bisericile Ortodoxe si Alianta Mondiala a Bisericilor Reformate, Limassol, Cipru, 8-13 ianuarie 1994*, in Teologie si Viata, anul LXX, nr. 1-4, 1994, p. 164

⁵⁴ www.unesco.org

⁵⁵ Prof Dr. Martin Hauser ii numeste in aceasta privinta “pasteures d’oecumenisme”, in *Okumene. Das eine Ziel – die vielen Wege. Oecumenisme. Un seul but – plusieurs chemins*, Festschrift zum 30jahrigem Bestehen des Institutum Studiorum Oecumenicorum

der Universität Freiburg (Schweiz), Iso Baumer und Guido Vergauwen (Hrsg.), *Okumenische Beihefte*, Freiburg, CH, 1995, p. 287

⁵⁶ Vaclav Havel apud Elisabeth Behr-Siegel, *La place de l'Eglise orthodoxe dans la construction europeenne*, *Contacts*, 190, 2000, pp. 157-169

⁵⁷ Casian, Episcopul Dunarii de Jos, *Biserica Ortodoxa paseste in mileniul III sub semnul unitatii credintei de la Niceea si Constantinopol*, *Vestitorul Ortodoxiei*, anul XIII, nr. 261, 15 ianuarie 2001, p. 2-3

Bibliografie:

1. Abrudan, Pr. Prof. Dumitru *Dialogul teologic ortodox-catolic*, in *Telegraful Roman*, anul 148, nr. 29-32, 1 si 15 august 2000;

2. Antonie, IPS Mitropolitul Ardealului, *Participari ale delegatilor Bisericii Ortodoxe Romane la reuniuni ecumenice: Dialogul dintre Biserica Ortodoxa si Biserica Romano-Catolica cu privire la uniatism*, in *BOR*, anul CXI, nr. 3-4, 1993;

3. Bartolomeu I, Patriarhul ecumenic *Biserica ortodoxa si Europa contemporana*, Cuvantare la deschiderea anului universitar, Bucuresti, *Vestitorul Ortodoxiei*, anul X, nr. 236, 15 noiembrie 1999;

4. Behr-Siegel, Elisabeth *La place de l'Eglise orthodoxe dans la construction europeenne*, *Contacts*, 2000;

5. Casian, Episcopul Dunarii de Jos, *Biserica Ortodoxa paseste in mileniul III sub semnul unitatii credintei de la Niceea si Constantinopol*, *Vestitorul Ortodoxiei*, anul XIII, nr. 261, 15 ianuarie 2001;

6. *Charta Oecumenica: Guidelines for the Growing Cooperation among the Churches in Europe*, Metropolitan

Jeremie, President of Conference of European Churches and Cardinal Vlk, President of Council of European Bishops' Conference, Strasbourg, 22 April 2001;

7. Ciapnin, Serghei *In CEB ne simtim tot mai putin acasa*, traducere din *Nazavisimaia Gazeta*, (Rusia), in *Vestitorul Ortodoxiei*, anul XI, nr. 218-219, 31 ianuarie 1999;

8. Daniel, IPS Mitropolitul Moldovei si Bucovinei, *Ideal si criza in Miscarea ecumenica. Ecumenism spiritual si ecumenism secularizat*, in *Vestitorul Ortodoxiei*, anul XI, nr. 218-219, 31 ianuarie 1999;

9. David, Prof. Univ. Dr. Petru I. *Ecumenismul. Factor de stabilitate in lumea de astazi*, ed. Gnosis, Bucuresti, 1998;

10. *Education for Dialogue: A Duty for Christians and Muslims. Message for the end of Ramadan 'Id al-Fitr 142 A.H./2000 A.D.*;

11. Hauser, Prof. Dr. Martin, *Quelques obstacles a franchir sur le chemin d'une interculturelle heureuse pour l'Europe*, lucrare prezentata la Conferinta Internationala *Intercultures' 97*, Brasov, 1997;

12. Idem, *Okumene. Das eine Ziel – die vielen Wege. Oecumenisme. Un seul but – plusieurs chemins*, Festschrift zum 30-jährigen Bestehen des Institutum Studiorum Oecumenicorum der Universität Freiburg (Schweiz), Iso Baumer und Guido Vergauwen (Hrsg.), *Okumenische Beihefte*, Freiburg, CH, 1995;

13. Hulbert, Alastair *A Soul for Europe: Ethics and Spirituality*, Careffours Newsletter, Forward Studies

Unit – European Commission, November 1998, no. 8;

14. Ica Jr., Arhid. Conf. Ioan I. *Dialogul Ortodoxo-Catolic*, in *Renasterea*, anul XI, nr. 10 (130), octombrie 2000;

15. Ionita, Prof. Vorel *Conferinta Bisericilor Europene si opera diaconica a Bisericii Evanghelice din Germania, Seminar despre educatia si formarea ecumenica, Durau, 16-23 august 1999*, in *Teologie si Viata*, anul IX, nr. 7-12, 1999

16. *Letter to Presidents of Bishops' Conferences on the Spirituality of Dialogue*, Vatican, 3 martie 1999;

17. *Lignes Directrices de l'Action Oecumenique de la Federation des Eglises protestantes de la Suisse*, Federation des Eglises Protestantes de la Suisse, 1994;

18. Lungu, Pr. Mihail-Daniel *Cea de-a 8-a Adunare Generala a Consiliului Mondial al Bisericilor (Harrare, Zimbabwe, 3-14 decembrie 1998). Reportaj*, in BOR, anul CXVI, nr. 7-12, 1998;

19. *Mesajul Final adoptat la a doua Adunare Ecumenica Europeana, Graz, Austria, 23-29 iunie 1997*, in BOR, anul CXV, nr. 1-6, 1997;

20. Mesajul Papei Ioan Paul al II-lea membrilor Comisiei Episcopatelor Comunitatii Europene, *L'Eglise contribue au processus d'integration europeenne dans un esprit de cooperation*, in *L'Osservatore Romano*, 10 aprilie 2001, n. 15 (2669);

21. *Message to Buddhists for the feast of Vesakh 2001. Buddhists and Christians: Together Promoting a Culture of Dialogue*; Vatican, CPDI, 2001;

22. *Message of the Pontifical Council for Inter-religious Dialogue to the Hindus on the Feast of Diwali, 27 octombrie 2000*, Vatican, CPDI, 2000;

23. *Pastoral Attention to Traditional Religions. Letter of the Pontifical Council for Interreligious Dialogue to the Presidents of Episcopal Conferences in Asia, the Americas and Oceania*, 21 noiembrie 1993;

24. Patuleanu, Pr. Lect. Constantin *Dialogul teologic bilateral dintre EKD si BOR – Glosar VIII – Bucuresti, 3-8 iulie 1998*, in BOR, anul CXVI, nr. 7-12, 1998;

25. Petraru, Pr. Gheorghe *Ortodoxie si Prozelitism*, ed. Trinitas, 2000;

26. Popescu, Pr. Prof. Dr. Dumitru *Ortodoxie si Catholicism. Dialog si Reconciliere*, ed. Romania crestina, 1999;

27. Rose, Ieromonah Serafim *Ortodoxia si religia viitorului*, FEP-Tipografia Centrala, Cartea Moldovei, Chisinau, 1995;

28. Saint-Ouen, Francois *L'idee de culture europeenne chez Denis de Rougemont*, in *Denis de Rougemont. De Neuchatel a l'Europe*, Nouvelle Revue Neuchateloise, automne 1995, no. 47;

29. Schwartz, Hans *One Lord and One Church. Wishful Thinking and Hard Realities*, Myriobiblos, The Etext Virtual Lybrary of the Church of Grece, 1992;

30. Stoina, Prof. Liviu *Vizita in Romania a Gratiei Sale, dr. George Leonard Carey, Arhiepiscop de Canterbury, Primatul intregii Anglii si al Comunitatii anglicane din intreaga lume*, in BOR, anul CXI, nr. 7-9, 1993;

31. *Statement: Overcoming Divisions in Europe*, Meeting of the Central Committee, CEC, Nyborg, Denmark, 21-26 September 1999;
32. Teoctist, PF Parinte Patriarh *O intalnire sub semnul harului*, *Vestitorul Ortodoxiei*, anul XI, nr. 226-227, 1 iunie 1999;
33. *The Attitude of the Church Towards the Followers of Other Religions: Reflections and Orientations on Dialogue and Mission*, Vatican, CPDI, 1984;
34. Tita, Pr. Michael *Intrunirea responsabililor ecumenici din cadrul Bisericilor membre ale Consiliului Mondial al Bisericilor*, in *Vestitorul Ortodoxiei*, anul XII, nr. 270, 1 iunie 2001;
35. *Towards a common understanding and vision of the World Council of Churches. A policy Statement*, September 1997;
36. Urzica, Mihai *Biserica si viermii cei neadormiti sau cum lucreaza in lume taina faradelegii*, ed. Anastasia, 1998;
37. Idem, *Ecumenismul si devierile lui*, in *Ortodoxia si internationalismul religios*, ed. Scara, 1999;
38. *Why Orthodox do not accept ecumenism*, Position of The Russian Orthodox Cathedral of Saint John the Baptist, Washington, 2000;
39. World Council of Churches, *Constitution*;
40. ****A IV-a Intrunire a Comisie Mixte pentru dialogul teologic dintre Bisericile Ortodoxe si Alianta Mondiala a Bisericilor Reformate*, Limassol, Cipru, 8-13 ianuarie 1994, in *Teologie si Viata*, anul LXX, nr. 1-4, 1994;
41. Internet: www.bor.ro; www.cec-kek.org; www.stjohndc.org; www.wcc-coe.org; www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/interelg/documents; www.myriobiblos.gr/index.htm; www.unesco.org.